

UDK 811.163.1'367.626.3

Izvorni znanstveni članak

Primljen 15. 07. 2015.

Prihvaćen za tisak 22.02. 2016.

Milan Mihaljević

Staroslavenski institut, Zagreb

Korelativna uporaba pokaznih zamjenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku

Zamjenice *onъ*, *ovъ*, *sa* i *ta* rabe se pronominalno, kao glave imenske skupine, ili prenominalno, kao determinatori imenice. Osim uz imenice, mogu biti uporabljene i uz rečenice. Tada zamjenica može biti koreferentna s nekim konstituentom u popratnoj rečenici ili s rečenicom kao cjelinom (korelativna uporaba). U prvom slučaju ima oblike sva tri roda, a u drugom samo srednjega. Korelativno mogu biti uporabljene samo zamjenice *ovъ*, *sa* i *ta*, a zamjenica *onъ* ne. U obje skupine rečenice mogu biti razdvojene od zamjenica na koje se odnose. Za razliku od njemačkoga korelativnoga *es* ili engleskoga *it*, naše se zamjenice mogu nalaziti i neposredno ispred pripadajuće rečenice. Njemačko se korelativno *es* ne može pojaviti iza prijedloga, što naše zamjenice također mogu. To se može objasniti činjenicom da je riječ o pokaznim zamjenicama koje su determinatori pripadne rečenice, a u njemačkom i engleskom o ličnim zamjenicama koje zamjenjuju rečenice. Iznose se i argumenti u prilog tvrdnji da izmještene (ekstraponirane) rečenice nisu na svoj površinski položaj došle pomicanjem, nego da one u izračun ulaze na tom položaju.

Ključne riječi: pokazne zamjenice; korelacija; hrvatski crkvenoslavenski jezik.

Pokazne zamjenice *onъ*, *ovъ*, *sa* (< *sb*) i *ta* (< *tb*) mogu u hrvatskome crkvenoslavenskom biti uporabljene: 1. samostalno (pronominalno), 2. uz imenicu ili imensku skupinu (prenominalno ili postnominalno) te 3. uz rečenicu.¹ Uporabljene samos-

¹ U popis funkcija nisu uključene pokazne/predstavljачke čestice *ovo*, *se* i *to* koje podrijetlo vuku od pokaznih zamjenica. Obrada tih čestica u rječnicima i gramatičkim opisima različita je. Osim kao čestice, obrađuje ih se i kao priloge te veznike, katkad različito i u istoj okolini. Osim toga nije sigurno da je riječ o oblicima srednjega roda navedenih zamjenica, odnosno da je njihova veza s tim oblicima izravna. Prema Radoslavu Večerki čestice *se* i *to* podrijetlom su uzvici tvoreni od pokaznih

talno (pronominalno) one se ponašaju kao glave imenskih skupina i upućuju na imenske skupine ili na što drugo što je poznato iz konteksta. Drugim riječima, one se tu rabe referencijalno (forički) i zamjenjuju imensku skupinu na koju upućuju. Evo nekoliko primjera takve uporabe:²

- (1) a. *vistinu i ti ot **onêh'** esi · ibo i besêda tvoê êvê te tvorit'* – MVat₄ 75c (Mt 26,73)
- b. *i egda **sêêše· ovo** pade na dobrê z(e)mli · i vzraste · i stvori plod' stokraticeu* – BrVO 139a
- c. ***sego** radi podobaet' n(a)m' s(ve)tim' i nezlobivim' biti čistim' i očičenim' vs(a)kogo studa* – BrLab₂ 13d
- d. ***siê** že vnidota v dom' ego* – BrVO 143d (Gn 19,3)
- e. ***ti** rêše nêst' roen' ot lûbodêistviê* – FgNic 1b

Kako je vidljivo iz navedenih primjera, pokazne zamjenice tako uporabljene mogu imati oblike svih triju rodova i brojeva te se mogu pojaviti i uz prijedloge i poslijeloge kao njihova dopuna.

Uporabljene uz imenske skupine, te se zamjenice ponašaju kao njihovi determinatori. Kako je već navedeno, tada mogu biti ispred ili iza imenske skupine koju determiniraju, kako pokazuju sljedeći primjeri:

- (2) a. *iže vidêhu **onu zmiû** ne pogibahu ugrizeniem' zmii* – BrVO 307a
- b. *êko **ono** veliko edinočedago s(i)na tvoego **ime*** – MVat₄ 70b
- c. *i prêd'stavlen' bê s' **ovêma** dvima b(la)ž(e)nima **erêema*** – BrPm 210d
- d. *da on' ot **sego mira** prêstavlae se* – BrVb₄ 24c
- e. ***mužb ta** silan' krêpostiû ot roeniê avimelehova i ime emu voos' – BrVO 463d (Ru 2,1)*
- f. *kol' strašno est' **mêsto se*** – BrVO 167b (Gn 28,17)

zamjениčnih osnova *s-* i *t-*. Usp. Večerka (1996: 29): „Nach ihrer Herkunft sind die Partikeln *se* und *to* Interjektionen von den deiktisch-pronominalen *s-* und *t-*Basen.“

² Iza svakog primjera navedena je (iza crtice) kratica spomenika iz kojega je uzet te broj folija i stupac u kojemu se nalazi. Ako je riječ o primjeru iz biblijskoga teksta, u okruglim je zagradama navedena i kratica biblijske knjige te broj glave i stiha.

Kao i kod primjera iz prve skupine, i ovdje se zamjenice rabe referencijalno (forički) i mogu imati oblike svih triju rodova i brojeva, a mogu se pojavljivati i uz imenske skupine koje su dio prijedložnih skupina.

U trećoj skupini, kada se uz pokazne zamjenice rabi rečenica, treba razlikovati dvije podskupine. Prvu čine primjeri u kojima je pokazna zamjenica koreferentna s kojim konstituentom u popratnoj relativnoj rečenici:

- (3) a. *î pridohъ ka onêmъ iže prebivahu poli rêku hovar'sku* – BrVO 434c (Ez 3,15)
 b. *ovo ča e va m'ni govori sa m'nu da bi se rodilo* – COxf 29d
 c. *kaê e(stъ) siê êže v'shoditъ l(ê)ki zora* – BrDab 290c (Ct 6,10)
 c'. *kaê e(stъ) siê ka v'zide kako zora* – CPar 189v
 d. *ti razdražiše me o tom' iže nêstъ b(og)ъ* – BrPm 353a (Dt 32,21)

U tom slučaju pokazne zamjenice mogu imati oblike svih triju rodova. Drugu podskupinu čine primjeri u kojima se pokazna zamjenica pojavljuje kao korelat rečenice, tj. nije koreferentna s kojim njezinim dijelom, nego s rečenicom kao cjelinom:

- (4) a. *protivu semu da to po šimonii nerazumni č(lovê)ci tvoret'* – CAc 89v
 b. *kae se o sem' êko č(lovê)ka stvoril' bêše na z(e)mli* – BrVO 133c (Gn 6,6)
 c. *ne budi to da toliko množas'tvo d(ê)vb v' tolicêma složilo se bi* – BrN₂ 349b
 d. *razvé togo ako bi drugi d(b)nb za dupleksomъ prišl'* – BrVO 5a
 e. *i čuêše se tomu da more razumeti besedam' teh' zveri* – ČŽg 81v

Središnja je tema ovoga rada upravo takva, korelativna uporaba pokaznih zamjenica. U toj se ulozi mogu pojavljivati samo oblici srednjega roda. Nadalje, treba spomenuti da se korelativno rabe samo zamjenice *ovъ*, *sa* i *ta*. U korpusu nema primjera korelativne uporabe zamjenice *onъ*. Razlog tomu treba vjerojatno tražiti u obavijesnoj strukturi. Korelativnim se strukturama najčešće izriče stara obavijest, tj. ono što je poznato i govorniku i slušatelju.³ Stoga je normalno da se u toj ulozi

³ O tome da pojava korelativnoga *to* u suvremenome hrvatskom jeziku obilježava popratnu rečenicu kao temu ili pozadinsku obavijest, usp. Willer-Gold (2013). Isto vrijedi i za njemačke strukture s korelativnim *es*. Usp. Berman, Dipper, Fortman, Kuhn (1998).

pojavljuju zamjenice *ovъ*, *sa* i *ta* koje izražavaju blizinu i bliskost sa sudionicima u komunikaciji (govornikom i slušateljem), a ne zamjenica *onъ* kojom se izražava distanca, tj. ono što je daleko od govornika i slušatelja.

Popratna je rečenica često odvojena od zamjenice s kojom je koreferentna i nalazi se na kraju glavne rečenice (ekstraponirana je):

- (5) a. *i ovo ūre viŭ da mi e otpustilъ g(ospo)din' bezakoniê moê* – CŽg 74rv
b. *se estъ vola poslav'shago me o(t)ca · da vsakъ videi s(i)na i vêruei vъ nъ · ne pogibnetъ na imatъ životъ vêčni* – CPar 282r
c. *i êkov' o(t)cb moi toga ne vi kako ê prodan' esam'* – COxf 17d
d. *o g(ospo)dinê is(u)h(rъst)e toga te m(o)lŭ ê greš'nikъ da izbaviši me od' tih' malih' grihov' eže sut' pomiš'leni i rečeni* – CŽg 68r

Odvojenost (ekstrapozicija) popratne rečenice od korelativne zamjenice nije ništa neobično, ne samo u slavenskim, nego općenito u europskim jezicima. To je primjerice redovita pojava u njemačkom i engleskom jeziku. Međutim, za razliku od njemačkoga korelativnoga *es* ili engleskoga korelativnoga *it*, naše se zamjenice mogu pojaviti i neposredno uz rečenicu, kako pokazuju primjeri navedeni u (4). Mogu se pojaviti i uz prijedloge/poslijeloge kao dio prijedložne skupine,

- (6) a. *sego radi vi ne poslušaste · êko ot b(og)a nêste* – BrVO 212d-213a
b. *protivu semu da to po šimonii nerazumni č(lovê)ci tvoret'* – CAc 89v
c. *togo radi êko ne v zbrêzenie mêsto priti imêli bi* – BrVO 425d (2Mach 3,18)
d. *i obarui se opatъ ot toga da nikadare ot inoga molstira ne primi k sebi koludra bez pročeneê ili brez' lista nega opata* – RegBen 41v
e. *ne sego radi vprosi i sp(a)sъ · êko ne vêdêl' bi što hoçet'* – BrVb₂ 24a

što također nije tipično za njemačko korelativno *es* koje se u tom slučaju zamjenjuje prilogom tvorenim formantom *da-* (*darauf*, *darüber* i sl.).⁴ U korpusu nema primjera u kojima je popratna rečenica na početku, a s njom koreferentna pokazna zamjenica na položaju izravnoga ili neizravnoga objekta glavne rečenice, kao što je konstruirana inačica primjera (4e) navedena u (7):

- (7) *i da more razumeti besedam' teh' zveri, çuêše se tomu.*

⁴ Usp. Gallmann (2015: 4).

Na temelju toga bi se moglo zaključiti da je u tom pogledu ponašanje naših zamjenica jednako onomu njemačkoga korelativnoga *es* koje se također ne može pojaviti unutar glavne rečenice ako je rečenica s kojom je koreferentno pomaknuta na početak glavne rečenice.⁵ Da je pojava pokazne zamjenice ipak snošljiva s popratnom rečenicom u inverziji pokazuju primjeri (8) u kojima je zamjenica dio prijedložne skupine:

- (8) a. *êko prazdni sutb · sego radi g(lago)lûtb · idêmb i požrêmb b(og)u našemu* – BrVb₂ 68a
- b. *ere raba (hrÛsto)va esmb togo radi v' obraz' rabine êvlaû se* – BrPm 201c
- c. *êko ot edinoga kolêne roždena · i togo radi ima vkupb podobaše c(êsa)rstva d(b)nb ispovêdêti* – BrVb₄ 49a

Dakle, najvjerojatniji je razlog izostanka primjera kao što je (7) činjenica da je u crkvenoslavenskome inverzija objektnih rečenica općenito izrazito obilježena, i zato vrlo rijetka pojava. Očito nije riječ o gramatičkom ograničenju koje bi bilo identično onomu u njemačkom jeziku.

Teorijski je zanimljiv problem sintaktičkoga odnosa između zamjenice i s njom povezane izmještene surečenice.⁶ Pitanje je naime je li surečenica na izmješteni položaj došla primjenom operacije pomakni ili je u izračun (derivaciju) ušla na tom položaju. Drugim riječima, pitanje je tvore li pokazna zamjenica i s njom koreferentna surečenica i na jednom stupnju izračuna konstituent, imensku (NP) ili determinatorsku skupinu (DP). Primjeri (4), u kojima je zamjenica neposredno ispred rečenice pokazuju da najvjerojatnije nije riječ o resumptivnim zamjenicama koje su rezultat leksikalizacije traga na mjestu s kojega je pomaknuta rečenica. To ujedno znači da nije riječ ni o ekspletivnim zamjenicama koje nemaju nikakva vlastita značenja, nego samo služe kao obilježivači mjesta u strukturi. Očito je dakle da se te zamjenice rabe referencijalno. Dodatna je potvrda tim pretpostavkama i činjenica da se u toj ulozi pojavljuju tri različite zamjenice. Kada bi riječ bila o resumptivnim (ekspletivnim) zamjenicama, opravdano bi se postavilo pitanje zbog čega su za istu

⁵ Usp. Berman, Dipper, Fortman, Kuhn (1998: 5), Holler (2013: 92) i Gallmann (2015: 3-4).

⁶ U skladu s tradicijom, razlikujem *izmještanje* (*ekstrapoziciju*) od *izvlačenja* (*ekstrakcije*). Izmještanje je sintaktički postupak kojim se neki konstituent – obično tzv. „teški“ (= sintaktički složeni) konstituenti – smješta desno od položaja na kojemu se interpretira (Baltin 2006: 237). Nasuprot tomu, izvlačenjem zovem pomicanje konstituenta nalijevo i prema gore u hijerarhijskoj strukturi. U novije vrijeme neki jezikoslovci ne prave tu razliku, nego izmještanjem zovu svako pomicanje, neovisno o smjeru pomaka. Usp. npr. Cruschina (2010).

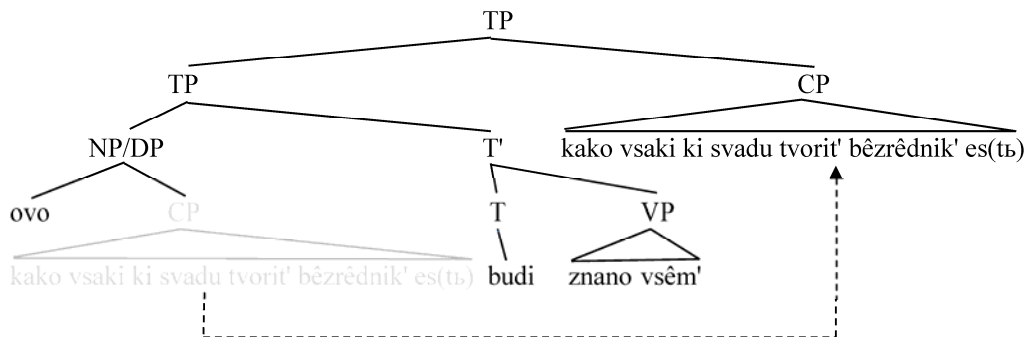

ulogu potrebne tri različite zamjenice kao i pitanje odabira, tj. na temelju čega se određuje koju od njih treba izabrati u konkretnom slučaju. Ostaju dakle tri moguća rješenja postavljenih pitanja. Jedno je da je iza zamjenice – unutar imenske ili determinatorske skupine – glasovno prazan trag pomaknute rečenice. Drugim riječima, rečenica u izračun ulazi na položaju neposredno iza pokazne zamjenice, a zatim se izmješta na kraj glavne rečenice, ostavljajući na prvotnom položaju svoj trag.⁷ To znači da u tom slučaju pokazna zamjenica i pridružena joj rečenica na početku izračuna tvore konstituent, tj. dio su iste imenske ili determinatorske skupine. Prema tom rješenju izračun rečenice:

(9) *ovo budi znano vsêm' kako vsaki ki svadu tvorit' bêzrêdnik' es(tb)* – CPet 144v

može se prikazati kao u (10).⁸

(10)

Drugo je moguće rješenje da je neposredno iza pokazne zamjenice prazna pronominalna kategorija (*pro*), a da je rečenica koja se na nju odnosi dodana kao dodatak (adjunkt) na položaju na kojem se pojavljuje na površini. U tom slučaju zamjenica i rečenica ni na jednom stupnju izračuna nisu dio iste imenske ili determinatorske skupine. Tada se izračun rečenice (9) može prikazati kao:⁹

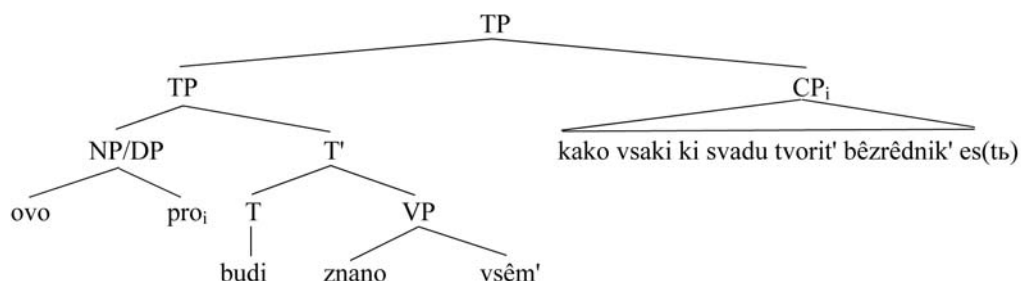
⁷ Trag je glasovno prazna kopija pomaknutoga konstituenta koja ima sva njegova značenjska i formalna obilježja, jedino joj nedostaje glasovna matrica.

⁸ Gdje je trag pomaknute rečenice tiskan svjetlijim, sivim slovima. U prikazu, radi pojednostavnjenja, zanemarujemo projekciju lakoga glagola vP i činjenicu da je subjektna NP/DP na položaj specifikatora projekcije TP došla s položaja specifikatora te projekcije.

⁹ Ako prema razradbi Déchaine, Wiltschko (2002) pokaznu zamjenicu klasificiramo kao pro-DP, tada prazna zamjenica *pro* u (11) najvjerojatnije pripada kategoriji pro-φP koja sadržava tzv. φ obi-

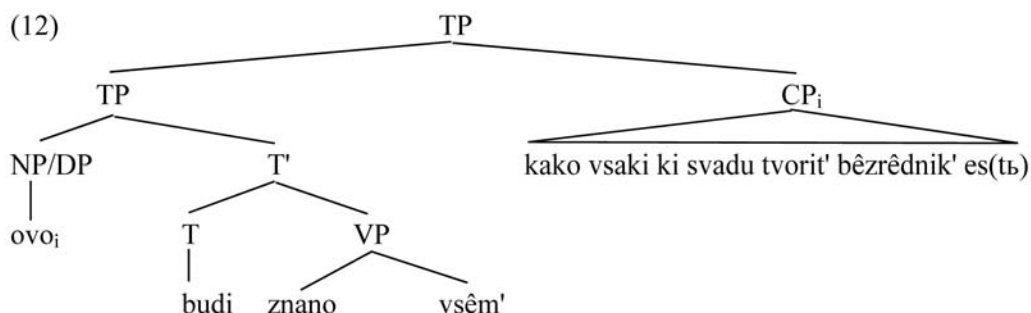

(11)

Treće je rješenje da je zamjenica uporabljena pronominalno, tj. sama tvori imensku skupinu (NP/DP), a rečenica je, kao i u drugom rješenju, dodana na površinskom položaju kako je prikazano u:

(12)

Ni tada zamjenica i rečenica ni na jednom stupnju izračuna nisu dio iste imenske ili determinatorske skupine.

Protiv prvoga se rješenja može iznijeti više argumenata. Neki su od njih teorijski, a neki empirijski.¹⁰ Kao prvo, ono nije u skladu s minimalističkim programom, najnovijom generativnom teorijom. Činjenica da se rečenica može pojaviti neposredno iza pokazne zamjenice pokazuje da je izmještanje u većini slučajeva fakultativno, a to znači da nije vođeno potrebom da se provjere jaka netumačljiva obilježja. U minimalističkom pristupu jeziku operacija pomakni primjenjuje se samo onda kada je nužno, tj. kada treba provjeriti koje jako obilježje čije bi neprovojeravanje u

ljezja broja, roda te u nekim slučajevima lica. *Pro* se slaže u rodu i broju sa svojim antecedensom, popratnom rečenicom.

¹⁰ Usp. Koster (2000), osobito str. 12–16.

tom trenutku zaustavilo cijeli izračun.¹¹ Zbog toga je općenito isključena svaka fakultativna primjena operacije pomakni. Tradicionalni opis izmještenih struktura s pomoću operacije pomakni prikazan u (10) nije u skladu ni s općom teorijom asimetrije reda riječi Richarda Kaynea (1994.) prema kojoj je u svim jezicima u dubini glava ispred svojih dopuna,¹² a pomicanje je moguće samo nalijevo prema gore u strukturi. Stoga pomicanje nadesno u toj teoriji nije moguće. Budući da velik dio sintaktičara prihvaća navedene postavke Kayneove teorije, položaj je izmještanja kao operacije pomicanja i zbog toga vrlo sporan. Izmještanje i pomicanje nadesno općenito razlikuje se od uobičajenoga pomicanja nalijevo i time da je njegova primjena znatno strože ograničena.

Još je John Robert Ross 1967. uočio da je izmještanje ograničeno na surečenicu, tj. da izmješteni konstituent mora biti na desnom rubu najbliže surečenice. Stoga je za pomicanje nadesno formulirao ograničenje koje je nazvao ograničenje desnoga krova.¹³ Sama činjenica da se u tom ograničenju mora izriječom spomenuti smjer pomicanja pokazuje da nešto nije u redu s teorijom gramatike koja ga uključuje. Tako stroga ograničenost nije svojstvena pomicanju nalijevo i ne postoji paralelno ograničenje lijevoga krova. Upitne se skupine primjerice mogu na položaj specifikatora glavne rečenice (SpecCP) pomaknuti iz proizvoljno duboko umetnute rečenice. Mark Baltin (1981.) zaključio je da je izmještanje još ograničenije nego što predviđa Rossovo ograničenje desnoga krova i da položaj izmještene jedinice ovisi o položaju njezina domaćina, u našem slučaju pokazne zamjenice.¹⁴ Što je pokazna zamjenica u strukturi hijerarhijski na višem položaju, to će i izmještena rečenica biti pridružena na višem položaju. Uočio je naime da su izmješteni konstituenti čiji je domaćin subjekt pridodani projekciji TP, a oni čiji je domaćin objekt projekciji VP. Tako je nastalo ograničenje koje je nazvano Baltinovim poopćenjem a koje glasi:

- (13) Izmještena skupina dodana je prvoj maksimalnoj projekciji koja je nadređena njezinu domaćinu.

Da to ograničenje vrijedi i u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, pokazuje primjer:

- (14) *slišav že sie euga da dêvl' est' ki ũ čini iziti iz vodi tudie pade licem' svoim' na zemlŭ – CŽg 32v*

¹¹ Drugim riječima, smatra se da je ona *posljednje utočište* (engl. Last Resort).

¹² To znači da je u temelju svih jezika, bez obzira na površinske razlike u redu riječi, poredak SVO.

¹³ Engl. Right Roof Constraint. Prema tom ograničenju jedinica ne može nadesno biti pomaknuta izvan surečenice u kojoj je ušla u izračun.

¹⁴ Usp. također Baltin (2006).

u kojemu popratna rečenica *da dêvl' est' ki û čini iziti iz vodi* nije dodana na kraju glavne rečenice, nego na kraju participske konstrukcije, što je prva maksimalna projekcija koja je nadređena pokaznoj zamjenici. Čini se dakle da je jedina poveznica između izmještanja i pomicanja nalijevo (izvlačenja) samo to da se konstituent ne pojavljuje na onom mjestu u strukturi na kojem ga treba interpretirati, nego na kojem drugom položaju u rečenici.

Sporna je za takav pristup i činjenica da je izmještanje, iako je u većini slučajeva fakultativno, uz poslijeloge *radi* i *ciča* obvezatno. Tako se primjerice rečenica:

- (15) *sego radi vi ne poslušaste · êko ot b(og)a nêste* – BrVO 212d-213a (J 8,47)

može preoblikovati u primjer:

- (16) *sego radi êko ot b(og)a nêste vi ne poslušaste,*

u kojemu je popratna rečenica na kraju prijedložne skupine (iza poslijeloga), ali nikako ne tako da popratna rečenica bude neposredno uz zamjenicu, tj. između zamjenice *sego* i poslijeloga *radi*:

- (17) **sego êko ot b(og)a nêste radi vi ne poslušaste*

Pitanje je i kojim je obilježjima u tom slučaju motivirana obvezatna primjena operacije pomakni. Općenito je nejasno koja se obilježja provjeravaju izmještanjem.¹⁵

Dodatna je komplikacija za prvi pristup i to da uključuje tzv. *poprečno pomicanje* u kojemu operacija pomakni pomiče konstituent istovremeno iz svih konjunkta koordinirane strukture.¹⁶ U primjeru iz Evandjelja po Ivanu (J 18,37)

- (18) a. *azъ na sie rodih' se i na sie pridъ v' mirъ · da sv(ê)dêt(e)l'stvuû o is'tini* – MBerl 72a
 b. *ê na ovo rofen' es(b)mъ i na ovo pridoh' v' svitъ da sv(ê)dokuû o istini* – CPar 263r

rečenica *da sv(ê)dokuû / sv(ê)dêt(e)l'stvuû o istini* u korelaciji je s dvije pojave zamjenice *sie / ovo* smještene u dva konjunkta koordinirane strukture. Položaj poprečnoga pomicanja i njegovo postojanje u teoriji veoma je sporno i pojmovno i em-

¹⁵ Usp. Baltin (2006: 12): „Of course, the question within Minimalism, assuming Last Resort, would be what feature(s) extraposition would check. There is no satisfactory answer to this question at this time.“

¹⁶ Naziv *poprečno pomicanje* (engl. Across-The-Board movement, skraćeno ATB movement) treba razlikovati od naziva *postranično pomicanje* (engl. Sideward movement) u kojemu se konstituent pomiče iz jednoga sintaktičkoga objekta u drugi, tj. iz jednoga stabla u drugo.

pirijski i stoga mnogi jezikoslovci pretpostavljaju da ono ne postoji.¹⁷ Ako prihvatimo rješenje Niine Ning Zhang (2004. i 2010.) prema kojemu bi izmještena rečenica bila pomaknuta samo iz prvoga konjunkta, a u drugom se na njezinu mjestu pojavljuje glasovno prazna zamjenica *pro* koja se nikamo ne pomiče, tada zapravo imamo kombinaciju prvoga i drugoga rješenja – jedno za prvi, a drugo za drugi konjunkt – pa se automatski nameće pitanje nije li jednostavnije rješenje s praznom zamjenicom prihvatiti i za prvi konjunkt (ili pak treće rješenje u kojemu je dodatak koreferentan istovremeno s dvije zamjenice). Time ne objašnjavamo koreferencijski odnos između izmještene rečenice i zamjenice na različit način u prvom i drugom konjunkt, a izbjegavamo problem istovremenoga pomicanja dvaju konstituentata na isti položaj kao i ostale gore navedene probleme s pomicanjem nadesno.

Koliko mi je dosad poznato, primjeri u korpusu ne nude argumente koji bi omogućili izbor između drugoga i trećega rješenja i davanje prednosti jednomu od njih. Treba ipak reći da drugo rješenje omogućuje zanimljiv opis različitoga ponašanja korelativnih zamjenica u njemačkom i engleskom s jedne i hrvatskome crkvenoslavenskom s druge strane. Razlika u ponašanju može se tada objasniti činjenicom da je u engleskom i njemačkom riječ o ličnim zamjenicama koje zamjenjuju rečenicu, a u drugom o pokaznim zamjenicama koje nisu glave imenske skupine nego determinatori, a glava je rečenica, odnosno s njom koreferentna prazna kategorija. Drugim riječima, u njemačkom i engleskom riječ je o pronominalnoj, a u hrvatskome crkvenoslavenskom o prenominalnoj uporabi zamjenica. Budući da u sva tri jezika u toj ulozi zamjenice moraju biti u srednjem rodu, očito je da rod dobivaju od rečenice koja je gramatički srednjega roda. Međutim, s takvim objašnjenjem slaganje u rodu između zamjenice i rečenice u te dvije skupine rezultat je različitih procesa. U njemačkom i engleskom zamjenici se rod određuje na temelju foričnosti, tj. na temelju koreferencije s rečenicom, a u crkvenoslavenskom na temelju sintaktičke sročnosti, tj. zamjenica kao determinator mora biti sročna s glavom koju determinira. Možda se tako može objasniti i razlika između primjera u kojima je pokazna zamjenica koreferentna s kojim konstituentom u popratnoj relativnoj rečenici koji su navedeni u (3) i onih u kojima je zamjenica uporabljena korelativno. Drugim riječima, u primjerima navedenim u (3) zamjenica se rabi pronominalno. Ona je glava imenske skupine koja može imati oblike svih triju rodova i brojeva, ovisno o rodu i broju antecedensa. Korelativne se zamjenice rabe prenominalno i, kako je već rečeno, moraju se slagati u rodu s rečenicom, odnosno s njom koreferentnom praznom zamjenicom koju modificiraju. Ako prihvatimo treće rješenje, tada je i u hrvatskom crkvenoslavenskom, kao i u engleskom i njemačkom, zamjenica uporab-

¹⁷ Usp. primjerice Zhang (2004) i tamo navedenu literaturu.

ljena pronominalno, pa se objašnjenje toga da se u hrvatskom crkvenoslavenskom popratna rečenica može pojaviti neposredno iza zamjenice, a u engleskom i njemačkom ne može kao i razlike između primjera kakvi su navedeni u (3) i onih u kojima je zamjenica uporabljena korelativno ne može tražiti u činjenici da je u hrvatskom crkvenoslavenskom riječ o pokaznoj, a u njemačkom i engleskom o ličnoj zamjenici.

Zaključno se dakle može reći da korelativne zamjenice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku mogu, kao i u većini europskih jezika, biti razdvojene od rečenice na koju se odnose, ali da, za razliku od njemačkoga korelativnoga *es* i engleskoga korelativnoga *it*, mogu biti i neposredno ispred te rečenice. Izneseni argumenti pokazuju, nadalje, da izmještena popratna rečenica najvjerojatnije nije na svoj površinski položaj na desnom kraju rečenice došla pomicanjem i da ni na jednom stupnju izračuna ne tvori s korelativnom zamjenicom konstituent NP/DP, nego je od početka na površinskom položaju dodana kao dodatak koji se pri interpretaciji povezuje sa zamjenicom. Iako tema ovoga rada nije to kako dodatci ulaze u izračun, odnosno koji su formalni uređaji za to odgovorni, ukratko ću navesti nekoliko najvažnijih pristupa koji su se pojavili u generativnoj literaturi. Prema Janu Kosteru riječ je o paralelnim konstrukcijama. Svaka rečenica prema tom pristupu ima dva oblika frazne strukture: primarnu i paralelnu. Formalno među njima nema razlike u unutarnjem ustroju. Obje imaju istu unutarnju strukturu: specifikator, glavu i dopunu. Razlikuju se jedino u načinu kako su jedinice u njima licencirane. Primarna struktura ima funkcionalni i leksički dio, a sve su leksičke jedinice licencirane na nekom funkcionalnom položaju njima slijeva.¹⁸ Jedinice paralelne strukture nisu licencirane izravno nego posredno povezivanjem s jedinicama primarne strukture.¹⁹ Drugim riječima, takav pristup podrazumijeva dva načina spajanja: obično koje proizvodi primarnu strukturu i paralelno koje međusobno spaja dvije paralelne strukture. Sličan je tomu i pristup Marka de Vriesa koji, osim običnoga spajanja, uvodi i tzv. pozadinsko spajanje.²⁰ Nasuprot tomu, pristup Tima Huntera i Roberta Franka ne pretpostavlja dvije vrste spajanja, a temelji se na neodavidsonovskoj teoriji logičke forme. Oni dokazuju da dodatci zapravo nisu uopće spojeni u sintaktič-

¹⁸ Posljedica je to prihvaćanja Kayneove pretpostavke da je univerzalan poredak u kojemu je glava na početku strukture, ispred svojih dopuna.

¹⁹ Više o tom pristupu vidi u Koster (2000). Prema Kosteru paralelni je konstrukt neovisno potreban za opis koordinacije, a izbjegava većinu problema koji su povezani s tradicionalnim opisom izmještanja s pomoću pomicanja nadesno.

²⁰ Prvu vrstu de Vries zove d-merge (= dominance merge), a drugu b-merge (= behindance merge). Usp. Vries 2012. Pozadinski spojeni konstituenti dio su sintaktičke strukture, ali su nevidljivi nekim sintaktičkim procesima i ograničenjima.

ku strukturu, nego su samo s njom linearizirani primjenom operacije izreci. Dodatci koji semantički modificiraju neku maksimalnu skupinu ne moraju biti prisutni u izračunu onda kada se spajaju unutarnji elementi te maksimalne skupine (glava, dopune i specifikator), već u izračun mogu biti uvedeni na kasnijem stupnju derivacije.²¹ Kako je već rečeno, nije tema ovoga rada međusobno vrednovanje tih pristupa, a upitno je koliko bi ono i bilo moguće na temelju podataka iz jezika koji je služio isključivo kao liturgijski i književni jezik te nikad nije imao izvorne govornike, a posvjedočen je samo ograničenim korpusom tekstova.

Kratice izvora

- BrDab – Dabarski brevijar (1486.)
- BrLab₂ – 2. ljubljanski (beramski) brevijar (15. st.)
- BrN₂ – 2. novljanski brevijar (1495.)
- BrPm – Pašmanski brevijar (14. st.)
- BrVb₂ – 2. vrbnički brevijar (14. st.)
- BrVb₄ – 4. vrbnički brevijar (14. st.)
- BrVO – Brevijar Vida Omišljanina (1396.)
- CAC – Akademijin zbornik *IV a 48* (15. st.)
- COxf – Oxfordski zbornik (15. st.)
- CPar – Pariški zbornik (1375.)
- CPet – Petrisov zbornik (1468.)
- CŽg – Žgombićev zbornik (16. st.)
- FgNic – Odlomci apokrifnoga *Nikodemova evanđelja* (14. st.)
- MBerl – Berlinski misal (1402.)
- MVat₄ – Vatikanski misal *Illirico 4* (14. st.)
- RegBen – Regula sv. Benedikta (14. st.)

Literatura

- Baltin, Mark R. 2006. Extraposition. U Everaert, Martin; van Riemsdijk, Henk (ur.), *The Blackwell companion to syntax II*, 237–271. London: Blackwell.
- Bech, Gunnar. 1952. Über das niederländische Adverbialpronomen *er*. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 8. 5–32.

²¹ Više o tom pristupu vidi u Hunter i Frank (2014).

- Berman, Judith; Dipper, Stefanie; Fortmann, Christian; Kuhn, Jonas. 1998. Argument clauses and correlative *es* in German – Deriving discourse properties in a unification analysis. U Butt, Miriam; Holloway King, Tracy (ur.), *Proceedings of the LFG98 conference*, 1–20. Stanford, CA: CSLI Publications. <http://csli-publications.stanford.edu/>.
- Cruschina, Silvio. 2010. Syntactic Extraposition and Clitic Resumption in Italian. *Lingua* 120: 50–73.
- Déchaine, Rose-Marie; Wiltschko, Martina. 2002. Decomposing pronouns. *Linguistic Inquiry* 33. 409–442.
- Engdahl, Elisabet. 2013. Strange things happen on extraction paths. Paper presented at the workshop *Structure and Evidence in Linguistics in Honour of Ivan A. Sag*. Stanford, 28–30 April, 2013. *GU-ISS-2013-02*: 1–7. www.svenska.gu.se/publikationer/GU-ISS.
- Gallmann, Peter. 2015. Expletive Nominalphrasen. www2.uni-jena.de/.../syntax/1/.../Block_F_Skript.pdf.
- Holler, Anke. 2013. Reanalyzing German correlative *es*. U Müller, Stefan (ur.), *Proceedings of the 20th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford, CA: CSLI Publications, 90–109. <http://csli-publications.stanford.edu/HPSG/2013>.
- Hunter, Tim; Frank, Robert. 2014. Eliminating rightward movement: Extraposition as flexible linearization of adjuncts. *Linguistic Inquiry* 45(2) 227–267.
- Inaba, Jiro. 2005. Extraposition and the directionality of movement. U Blaho, Sylvia; Vicente, Luis; Schoorlemmer, Erik (ur.), *Proceedings of ConSOLE XIII*, 157–169. Leiden: SOLE.
- Koster, Jan. 2000. *Extraposition as Parallel Construal*. Ms. University of Groningen. www.let.rug.nl/koster.
- Koster, Jan; Zwart, Jan-Wouter. 2000. Transitive expletive constructions and the object shift parameter. U de Hoop, Helen; van der Wouden, Ton (ur.). *Linguistics in the Netherlands 2000*, 159–170. Amsterdam: John Benjamins.
- Kretschmar, Franziska. 2006. *Zum expletiven und pronominalen es im Deutschen. Syntaktische, semantische und varietätenspezifische Aspekte*. Magister-Hausarbeit. Philipps-Universität. Marburg.
- Langendoen, Terence D. 1966. The syntax of the English expletive ‘it’. U Dinneen, Francis P. (ur.), *Monograph Series on Language and Linguistics* 19, 207–216. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Leonarduzzi, Laetitia; Herment, Sophie. 2013. The limits between extrapositions and right-dislocations. *Cercles* 29: 46–66.
- Meinunger, André. 2007. About object *es* in the German Vorfeld. *Linguistic Inquiry* 38(3). 553–563.

- Mohr, Sabine. 2004. *Dutch er revisited*. Ms., University of Stuttgart.
- Müller, Stefan; Ørsnes, Bjarne. 2011. Positional expletives in Danish, German, and Yiddish. U Müller, Stefan (ur.), *Proceedings of the HPSG 2011 Conference*, 167–187. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Sabel, Joachim. 2000. Expletives as features. U Billerey, Roger; Lillehaugen, Brook Danielle (ur.), *WCCFL 19 proceedings*, 411–424. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Sells, Peter. 2005. The peripherality of the Icelandic expletive. U Butt, Miriam; Holloway King, Tracy (ur.), *Proceedings of the LFG05 conference*, 408–428. Stanford, CA: CSLI Publications. <http://csli-publications.stanford.edu/>.
- Theiler, Nadine; Bouma, Gerlof. 2012. Two for the price of one: An LFG treatment of sentence initial object *es* in German. U Butt, Miriam; Holloway King, Tracy (ur.), *Proceedings of the LFG12 conference*, 603–623. Stanford, CA: CSLI Publications. <http://csli-publications.stanford.edu/>.
- Večerka, Radoslav. 1996. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher-Verlag.
- Vries, Mark de. 2012. Unconventional mergers. U Uribe-Etxebarria, Myriam; Valmala, Vidal (eds.), *Ways of structure building*. Oxford: Oxford University Press, 143–166.
- Willer-Gold, Jana. 2013. *Minimalistički pristup strukturi glagolskih skupina sa složenom dopunom u hrvatskome jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Zhang, Niina Ning. 2004. Against across-the-board movement. *Concentric: Studies in Linguistics* 30(2). 151–185.
- Zhang, Niina Ning. 2010. *Coordination in Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zwart, Jan-Wouter (1997). Transitive expletive constructions and the evidence supporting the multiple specifier hypothesis. U Abraham, Werner; van Gelderen, Elly (ur.), *Syntactic problems problematic syntax*, 105–134. Tübingen: Niemeyer.

Adresa autora:

Staroslavenski institut
Demetrova 11
10000 Zagreb
E-mail: mihalj@stin.hr

CORRELATIVE USE OF DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN CROATIAN CHURCH SLAVONIC

The pronouns *онь*, *овь*, *са* and *та* can be used pronominally, as heads of NP, as well as pronominally, as noun determiners. They can co-occur not only with nouns, but also with sen-

tences, in which case they can be co-referent either with a constituent of a sentence, or with a sentence as a whole. In the first case, they can be in any of three genders. In the second case, only neuter forms of pronouns *ovb*, *sa* and *ta* can occur. In both groups sentences can be separated from pronouns. Unlike German correlative *es* or English correlative *it*, they can occur immediately before the sentence, and they can be part of prepositional phrases. This difference can be explained by the fact that they are demonstrative pronouns, whereas English *it* and German *es* are personal pronouns. Finally, the author argues that extraposed sentences in Croatian Church Slavonic are not movement derived, but they enter the derivation in their surface position.

Key words: demonstrative pronouns; correlation; Croatian Church Slavonic language.